

Jusztinger János
adjunktus (PTE ÁJK), az ÓNSz elméleti-történeti tagozatának mentora

„Általános részi” alapkérdések az antik római büntetőjogi praxisban

I. Bevezető gondolatok

A jogászi közvélemény a római jogot többnyire annak kétségkívül leginkább kimunkált részével, a magánjoggal azonosítja, mely precíz megoldásaival, tökélyre csiszolt rendszerével méltán válhatott a modern polgári törvénykönyvek alapjává. Ezzel szemben a római büntetőjoggal kapcsolatban gyakori megállapítás, hogy az a maga kidolgozatlanágában nem is szolgálhatott vezérfonalul a későbbi korok jogalkotói számára. Kétségtelen, hogy a magánjoggal szemben a büntetőjog területén a jogtudománynak jóval szerényebb szerep jutott.

Ennek okait kutatva kiindulópontunk a római *ius privatum* azon egyedülálló sajátossága kell, hogy legyen, miszerint az ókori Rómában a jogtudomány képviselői a jog elméleti művelésén és oktatásán túl közvetlenül is részt vettek a magánjogi normák kialakításában.¹ A fejlett római magánjog tényleges kidolgozói ugyanis – a hódítások eredményeként létrejövő *imperium Romanum* jogalkotási feladatainak ellátására, a korszerű forgalmi jog kialakítására irányuló igények kiszolgálására képes törvényhozó szervezet hiányában – a jogszolgáltató állami szervek (a *praetor*, illetve a későbbiekben a *princeps*) körül tevékenykedő jogtudósok (*iurisperiti*, *iurisconsulti*) voltak. A *praetori edictum*, a formula-minták és a császári rendeletek megszövegezésével direkt módon is részt vettek a jogalkotási folyamatban, a peres feleknek és a laikus bírónak adott szakvéleményeikkel (*responsum*) a polgári igazságszolgáltatásra gyakoroltak tényleges befolyást, a szerződéskötésre vonatkozó tanácsaikkal (*cavere*) pedig a mindennapi jogi praxist alakították. E sajátos jogképzési struktúra így mind a jogalkotás, mind pedig a jogalkalmazás szférájába intézményesen kapcsolta be azokat, akik közhatalmi pozíciót ugyan nem töltöttek be, de magánemberként a jogi szakértelem birtokosai voltak. A felvázolt

¹ A római jogtudomány történetéről, az antik juristák gondolatvilágáról átfogóan ld. *Fritz Schultz: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. H. Böhlau, Weimar 1961. 462 o.; a hazai irodalomból *Pólay Elemér: A római jogászok gondolkodásmódja. Kazuisztika és absztrakció*. Tankönyvkiadó, Budapest 1988. 214 o.

mechanizmus maradéktalanul érvényesülhetett a római magánjog területén, így sikerülhetett annak oly tökéletesre fejlesztése, hogy az recipiálva kijelölhette a modern magánjogi jogfejlődés fő irányait.²

A jogesetek tömegéből kazuisztikus rendszerré összeálló magánjoggal ellentétben a büntetőjog alapvetően törvényjog. A kázusok helyett a büntetőjogi rendelkezések a XII táblás törvény büntetőjogi tárgyú előírásaitól kezdve, Sulla reformjain,³ illetve a különböző *lex*eken, császári rendeleteken át – jellegükből adódóan – elsősorban normatív szabályok, amelyek sokkal kevésbé igényelték a jogtudományi interpretációt. A jogtudósok mozgásterét még tovább szűkítette a büntetőjog területén a magánjoghoz képest lényegesen erőteljesebben érvényesülő közvetlen politikai befolyás: a társadalomra különösen veszélyes cselekmények mint *crimina publica* szankcionálását ugyanis a közhatalom magának tartotta fenn. A jogfejlesztésben így a gyakorlati élet szereplői helyett sokkal inkább az egyes államhatalmi szervek vettek részt. A különböző bűncselekmények törvényi tényállását és azok szankcióit egymástól függetlenül, gyakran *ad hoc* esetek kapcsán keletkezett *leges rogatae* állapították meg. A változó történelmi körülmények között, eltérő korokban megalkotott rendelkezésekből természetesen mind a tényállások megfogalmazása, mind a kilátásba helyezett büntetések tekintetében hiányzott az egyöntetűség, így azokból magától értetődően nem tudott egységes, fogalmilag teljesen koherens büntetőjogi szabályozás megszületni. A római büntetőjognak a jogtudomány intézményes közreműködése nélkül nem alakulhatott ki tehát a modern értelemben vett általános része, hanem az mindvégig megmaradt egymástól függetlenül megalkotott törvényi tényállások heterogén halmazának.⁴

² Áttekintően ld. *Hamza Gábor*: Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002. 362 o.; *Peter Stein*: A római jog Európa történetében. Osiris Kiadó, Budapest 2005. 200 o.; *Hans Schlosser*: Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. C. F. Müller, Heidelberg 2005¹⁰. 316 o.; *Hamza Gábor*: Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2009. 826 o.; *Hamza Gábor*: A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2013, 302 o.

³ Sulla büntetőjogi reformjainak mélyreható elemzését a hazai szakirodalomból ld. *Sáry Pál*: Sulla büntetőjogi reformjai. Jogtudományi Közlöny 2001/6. sz. 275-286. o.; *Sáry Pál*: Sulla büntetőjogi reformjai. Doktori értekezés. Miskolc 2002. 1-188. o.; *Sáry Pál*: Sulla büntetőjogi reformjai. Ókortudományi Értesítő 2003/11. sz. 27-36. o.; *Sáry Pál*: The Criminal Reforms of Sulla. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Series Juridica et Politica 2004/22. sz. 123-139. o.

⁴ A római büntetőjog-történetírás klasszikusai *Theodor Mommsen*: Römisches Strafrecht. Duncker & Humblot, Leipzig 1899. 1104 o. és *Contardo Ferrini*: Diritto penale romano. Teorie generali. Hoepli, Milano 1899. 358 o. mellett a régi – módszertanilag már jórészt megaladott – szakirodalomból ld. *Wilhelm Rein*: Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian. Scientia Verlag, Leipzig 1844. repr. Aalen 1962. 936 o.; *Édouard Laboulaye*: Essai sur les lois criminelles des Romains. A. Durand, Paris 1845. 452 o.; *August Wilhelm Zumpt*: Das Kriminalrecht der römischen Republik I-II. Scientia Verlag, Berlin 1865-69. repr. Aalen 1993. 454+474+440+542 o.; *Charles Gustave Maynz*: Esquisse historique du droit criminel de l'ancienne Rome. Larose et Forcel, Paris 1882. 68 o.; *Salvatore di Marzo*: Storia della procedura criminale romana. La giurisdizione dalle origini alle XII tavole.

II. A büntetőjogi praxis és a római jogtudomány

Mivel a római állam nem rendelkezett megfelelően kiépített nyomozó és igazságszolgáltatási apparátussal ahhoz, hogy a mindennapi életben tömegesen előforduló, társadalomra kevésbé veszélyes vagyoneelleni, illetve közönséges személyisértésben megnyilvánuló bűncselekményeket (*delicta privata*) közüldözés alá vonja, így – deliktuális kötelem keretében – a sértettre hagyta azok szankcionálását: a jogsérelmet elkövető mint adós tartozott a jogsérelmet elszenvedőnek mint hitelezőnek pénzbeli elégtételt, büntetéspénzt (*poena*) nyújtani.⁵ Lévén ezek a deliktumok kötelemkeletkeztető tényként nyertek értékelést, velük mint a *ius privatum* szférájába eső tárgyköörökkel a jogtudósok intenzívebben foglalkoztak, s ennek során – a magánjogiak mellett – büntetőjogi kérdéseket is viszonylag gyakran érintettek. Tekintettel arra, hogy e magánjogi deliktumok elbírálása magánperben, tehát az *ordo iudiciorum privatorum* keretében történt, a respondeáló jogtudománynak éppoly szerep jutott a jogfejlesztésben, mint a magánjogban. A büntetőjogi fogalomalkotás, ha úgy tetszik a római büntetőjog „általános része” tételeinek kidolgozása éppen ezért elsősorban e területen ment végbe.

Reber, Palermo 1898. 162 o. A legismertebb összefoglalások az elmúlt száz év nemzetközi szakirodalmából: *James Leigh Strachan-Davidson*: Problems of Roman Criminal Law. 1-2. Clarendon Press, Oxford 1912. 284 o.; *Emilio Costa*: Crimini e pene da Romolo a Giustiniano. N. Zanichelli, Bologna 1921. 227 o.; *Giuseppino Ferruccio Falchi*: Diritto penale romano. I singoli reati. R. Zannoni, Padova 1932. 256 o.; *Ugo Brasiello*: La repressione penale in diritto romano. E. Jovene, Padova 1937. 614 o.; *Wolfgang Kunkel*: Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. München 1962. 149 o.; *Carlo Giuffrè*: I principi del diritto penale romano. G. Giappiachelli, Torino 1970. 142 o.; *Giovanni Pugliese*: Diritto penale romano. In: Il diritto romano (a cura di Vincenzo Arangio-Ruiz – Antonio Guarino – Giovanni Pugliese). Jouvence, Roma 1980. 247-341. o.; *Vincenzo Giuffrè*: Il „diritto penale” nell’esperienza romana. Jovene, Napoli 1989. 157 o.; *Olivia F. Robinson*: The Criminal Law of Ancient Rome. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1995. 212 o.; *Richard A. Bauman*: Crime and punishment in ancient Rome. Routledge, London – New York 1996. 228 o.; *Bernardo Santalucia*: Diritto e processo penale nell’antica Roma. Giuffrè, Milano 1998². 330 o.; *Jill Harries*: Law and Crime in the Roman World. Key Themes in Ancient History. Cambridge University Press, Cambridge 2007. 160 o. A hazai szakirodalomból ld. *Zlinszky János*: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1997⁷. 154 o.; *Nótári Tamás*: Római jog. Lectum Kiadó, Szeged 2014. 364 o.; *Sáry Pál*: Előadások a római büntetőjog köréből. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2011. 162 o.; *Molnár Imre*: Ius criminale Romanum. Tanulmányok a római jog köréből. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged 2013. 255 o.; *Pókecz Kovács Attila*: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában: A Castor templom ügye. Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 2005/136. sz. [Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére]. 421-439. o.

⁵ További irodalommal áttekintően ld. *Max Kaser*: Das Römische Privatrecht I. C. H. Beck, München 1971². 609-614. o.; *Földi András – Hamza Gábor*: A római jog története és institúciói. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest 2014¹⁹. 562-566. o.; *Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila*: Római magánjog. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2015³. 328-330. o.

A közüldözés alá eső bűncselekményeknél – egységes büntetőbírószági szervezetrendszer hiányában – már korántsem juthatott az előbbieken felvázolt jogfejlesztő szerephez a jogtudomány, hiszen a különböző bűncselekménytípusokra eltérő jogszolgáltató szervek bírtak hatáskörrel,⁶ mindegyikük saját eljárási jogát alkalmazva. Még akkor is igaz e tétel, ha elfogadjuk azt a romanisztikában kisebbségnek tekinthető álláspontot,⁷ miszerint a *crimenek* és a *delictumok*, illetve az azok elbírálására lefolytatott eljárások szabályai között valójában közel sem volt akkora a különbség, mint amit annak általában a szakirodalomban tulajdonítanak.⁸ A római büntetőjog, illetve büntetőeljárás történeti fejlődése során – főként a kései köztársaság időszakától, a büntetőbírószágok újjászervezése, az állandó törvényszékek (*quaestiones perpetuae*) felállítása következtében⁹ – a *crimenek* körének fokozatos, gyakran a *delictumok* rovására történő bővülése egyébként is jól megfigyelhető tendencia.¹⁰

A klasszikus kortól kezdve a büntető igazságszolgáltatást is fokozatosan uralma alá vonó – a *quaestiók*kal szemben eredetileg rendkívülinek nevezett – császári perrend (*cognitio extra ordinem*) rugalmas eljárási szabályai viszont már sokkal inkább felkeltették a jogtudósok érdeklődését. A principátus második feléből több, kifejezetten büntetőjoggal foglalkozó munka ismeretes – a kevésbé jelentős szerzők, mint Venuleius Saturninus,¹¹ Volusius Maecianus¹² vagy Aemilius Macer¹³ mellett – jeles klasszikusok, így Paulus,¹⁴ Aelius Marcianus,¹⁵ valamint

⁶ A bűnüldöző hatóságokhoz ld. *Zlinszky J.*: i. m. 43-54. o. különösen 47. o. és *Nótári T.*: i. m. 294-299. o.

⁷ Így pl. *Zlinszky J.*: i. m. 46. o. megjegyzi, hogy „a *delictumok* ügyében folytatott privát eljárás is bizonyos szempontból közelített a *iudicia publica* nyilvános bűnüldözési eljárásához.” Vö. továbbá *B. Santalucia*: i. m. 244. o. és *Molnár Imre*: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérvei. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica* 2010/73 sz. [Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára]. 566-571. o.

⁸ Ahogy azt a büntetőjogi kérdésekben jeleskedő Macer találóan megfogalmazza: a büntetéssel megbélyegzett jogi státuszát illetően nincs különbség, hogy magán deliktum elbírálása, avagy nyilvános büntetőeljárás során hozták meg az ítéletet, csupán a *sententia* rendelkező része jön számításba. Ld. Macer D. 48, 19, 12 (*libro secundo de officio praesidiis*): *Quod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudicium publicum fuerit nec ne: nam sola sententia, non genus criminis spectatur.*

⁹ Az állandó esküdtbírószágok rendszerének kialakítására ld. *A. Bauman*: i. m. 22-26. o.; *B. Santalucia*: i. m. 213-14. o.; *Nótári T.*: i. m. 295-297. o. A *quaestiones perpetuae* rendszerét megszilárdító és megújító sullai eljárási reformokra nézve ld. *Sáry P.*: Doktori értekezés... 38-48. o.

¹⁰ Vö. *Földi A. – Hamza G.*: i. m. 561. o. *B. Santalucia*: i. m. 266-268. o. részletesen foglalkozik továbbá az ún. vegyes jellegű bűncselekményekkel, melyek alapesetben privát eljárásban bírálандók el, minősített eseteik viszont már közüldözés alá esnek. Áttekintően ld. *Giannetto Longo*: 'Delictum' e 'crimen'. Giuffrè, Milano 1976. 180 o.

¹¹ Venuleius Saturninus: *De iudiciis publicis libri III.* A mű töredékeit ld. *Otto Lenel*: *Palingenesia Iuris Civilis*. B. Tauchnitz, Lipsiae 1889. 587. h.

¹² Volusius Maecianus: *De iudiciis publicis libri XIV.* Ld. *O. Lenel*: i. m. 566. és köv. h.

¹³ Aemilius Macer: *De iudiciis publicis libri II.* Ld. *O. Lenel*: i. m. 1218. h.

¹⁴ A remekjogász Paulus több monográfiát is írt a büntetésekről (*De poenis omnium legum liber singularis*; *De poenis paganorum liber singularis*), egyet a császári büntető igazságszolgáltatás hatálya körébe tartozó büntettekről (*De extraordinariis criminibus liber singularis*), illetve a katonai büntetőjogról (*De poenis militum liber singularis*) Ld. *O. Lenel*: i. m. 1099. és 1178-1181. h.

¹⁵ Aelius Marcianus: *De iudiciis publicis libri II.* Ld. *O. Lenel*: i. m. 675. és köv. h. Emellett a közbüntettekről szóló intézkedések XIV. könyve (*Marcianus libro XIV institutionum*) is.

a korszak utolsó kiemelkedő jurisperitusának, Herennius Modestinus¹⁶ tollából is. Ezek a művek azonban elsősorban az új császári büntetőjog ismertetésére szorítkoznak, anélkül, hogy a juristáknak szerepük lenne a konkrét gyakorlati jogalkalmazásban. Mégis kijelenthető, hogy

a *cognitio extra ordinem* kötetlensége a közbűntettek szférájában is megnyitotta az utat a jogtudomány bizonyos mértékű jogfejlesztő tevékenysége számára, mely a büntetőjog dogmatikájának jelentős mértékű fejlődését idézte elő. A *cognitio*s eljárásban alkalmazandó szabályok koherenciáját ekképpen a császári rendeletalkotás mellett a jogtudomány is biztosította.¹⁷

Ezért, ha el is fogadjuk azt a szakirodalomban *communis opinio*nak tekinthető nézetet, miszerint a büntetőjog módszertanilag koherens fogalmi rendszert felépítő tudománya természetjogi előzmények után csupán a XIX. században jött létre,¹⁸ már az antik római jog forrásaiban is számos olyan – köztük a modern büntetőjog-dogmatika által akár a bűncselekmény alanyi, akár a tárgyi oldalával összefüggésben tárgyalt¹⁹ – „általános részi” alapkérdéssel találkozhatunk, melyek megítélése meglepő egyezéseket mutat a mai doktrínával.

A bűncselekmény alanyával, a büntethető elkövetővel összefüggésben, ugyan nem definiálták, de már a klasszikusok is ismerték a *delictorum capacitas*, a vétőképeség, azaz a bűncselekmény beszámíthatóságának a fogalmát, s nagyjából a hatályos jogoknak megfelelően szabályozták:²⁰ így a teljes jogú római polgár vétőképességét az életkorától (serdültségének elérésétől) és elmeállapotától tették függővé. Fontos kitétel volt, hogy az ép elmeállapotnak mind az elkövetés, mind az elbírálás időpontjában fenn kellett állnia ahhoz, hogy az elkövetőt büntetőjogilag felelősségre lehessen vonni.²¹

A római juristákat élénken foglalkoztatták továbbá azok az esetek is, melyekben egy adott bűncselekmény (*crimen* vagy *delictum*) többek közreműködésével valósul meg.

¹⁶ Herennius Modestinus: *De poenis libri IV.* Ld. *O. Lenel*: i. m. 728-731. h.

¹⁷ Vö. *Földi A. – Hamza G.*: i. m. 579. o.

¹⁸ Vö. *Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika*: Magyar büntetőjog. Általános rész. Wolters Kluwer, Budapest 2014. 32-33. o.; *Balogh Ágnes – Gál István László – Hornyák Szabolcs – Nagy Zoltán – Tóth Mihály*: Magyar büntetőjog. Általános rész. Osiris Kiadó, Budapest 2015. 40-46. o.

¹⁹ A modern büntetőjog-dogmatikában az egyes különös törvényi tényállások közös összetevőiből absztrahált ún. általános törvényi tényállás négy alapvető elemből épül fel: így megkülönböztetjük a bűncselekmény – jogi és elkövetési – tárgyát, illetve tárgyi (objektív) elemeit (szükségszerűként az elkövetési magatartást; gyakoriként a cselekmény következményeit mint eredményt vagy veszélyeztetést, illetve az okozati összefüggést; esetlegesen pedig az elkövetés helyét, idejét, eszközét és módját), valamint az alanyát (a büntethető elkövetőt) és az alanyi oldalhoz tartozó (szubjektív) elemeket (szükségszerűen a bűnösség valamely formáját, tehát a szándékosságot vagy a gondatlanságot; esetlegesen pedig a célzatot, illetve az elkövetés motívumát). Vö. *Balogh Á. et al.*: i. m. 96. o.

²⁰ *C. Gioffredi*: i. m. 85-87. o.

²¹ Vö. *Zlinszky J.*: i. m. 33-35. o.

Forrásszövegeinkben a többes elkövetés lehetséges tényállásainak szinte teljes katalógusát megtaláljuk: így a társtettség és a közvetett tettség, továbbá a bűnrészesség egyes típusait is,²² mint a felbujtást és a – fizikai, illetve pszichikai – bűnsegélyt,²³ sőt a jogtudósi döntések nagyfokú hasonlóságot mutatnak mai jogfelfogásunkkal. Bár az elkövetési alakzatok jelölésére szolgáló szabatos jogi terminológia – néhány kivételtől eltekintve – vagy teljesen hiányzik, vagy csupán kialakulófélben van, forrásszövegeinkből teljes bizonyossággal kitűnik, hogy a római juristák helyesen vonták meg a határt a tettség és a részesség tényállásai között azáltal, hogy előbbinél megkívánták, az elkövetői magatartás valósítsa meg az adott bűncselekmény törvényi tényállását vagy annak valamely elemét.²⁴ Kiváló jogérzékükről tanúskodik, hogy a családi hatalom vagy *ius imperandi* alatt álló személy bűncselekményre való utasítását nem felbujtásként, hanem a rábíró közvetett tettesi cselekményeként értékelték. Forrásaink kifejezetten hangsúlyozzák továbbá azt is, hogy a részesi szándéknak át kell fogni mind a saját, mind pedig a tettesi magatartást. Elengedhetetlen tehát, hogy a felbujtó és a bűnsegéd tisztában legyen egyrészt a saját, másrészt a tettes magatartásának bűnös voltaival, mely követelményt a *dolo malo* fordulat jelez a kapcsolódó fragmentumokban.²⁵

²² *Benedek Ferenc*: Tettség és részesség a római büntetőjog forrásaiban. In: Ünnepi tanulmányok V. A bonis bona discere. Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag (szerk. Szabó Béla – Péter Orsolya). Bíbor Kiadó, Miskolc 1998, 209-230. o.

²³ *Benedek Ferenc*: A felbujtó és a bűnsegéd a római büntetőjog forrásaiban. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 2004/65 sz. [Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára]. 46-61. o.

²⁴ Így pl. Gaius D. 47, 10, 34 (*libro 13 ad edictum provinciale*): *Si plures servi simul aliquem ceciderint aut convicium alicui fecerint, singulorum proprium est maleficium et tanto maior iniuria, quanto a pluribus admissa est. Immo etiam tot iniuriae sunt, quot et personae iniuriam facientium.* Hasonlóképpen Paulus D. 47, 2, 21, 9 (*libro 40 ad Sabinum*): *Si duo pluresve unum tignum furati sunt, quod singuli tollere non potuerint, dicendum est omnes eos furti in solidum teneri, quamvis id contrectare nec tollere solus posset, et ita utimur: neque enim potest dicere pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei universos: sic fiet singulos furti teneri.* Világosan kirajzolódik az elhatárolási elv a következő fragmentumban is: Ulpianus D. 9, 2, 11, 2. 4 (*libro 18 ad edictum*): 2. *Sed si plures servum percusserint, utrum omnes quasi occiderint teneantur, videamus. Et si quidem apparet cuius ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur: quod si non apparet, omnes quasi occiderint teneri Iulianus ait, et si cum uno agatur, ceteri non liberantur: nam ex lege Aquilia quod alius praestitit, alium non relevat, cum sit poena.* 4. *Si plures trabem deiecerint et hominem oppresserint, aequae veteribus placet omnes lege Aquilia teneri.*

²⁵ Ld. különösen: Ulpianus D. 48, 12, 2, 1 (*libro 9 de officio proconsulis*): *Eadem lege continetur, ne quis navem nautamve retineat aut dolo malo faciat, quo magis detineatur.* Ulpianus D. 47, 9, 3, 3 (*libro 56 ad edictum*): *Non tantum autem qui rapuit, verum is quoque, qui recepit ex causis supra scriptis, tenetur, quia receptores non minus delinquant quam adgressores. Sed enim additum est "dolo malo", quia non omnis qui recipit statim etiam delinquit, sed qui dolo malo recipit. Quid enim, si ignarus recipit? Aut quid, si ad hoc recepit, ut custodiret salvaque faceret ei qui amiserat? Utique non debet teneri.* Marcianus D. 48, 9, 1 (*libro 14 institutionum*): *Lege Pompeia de parricidiis cavetur, ut, si quis patrem matrem, avum aviam, fratrem sororem patrualem matrualem, patrum avunculum amitam, consobrinum consobrinam, uxorem virum generum socrum, vitricum, privignum privignam, patronum patronam occiderit cuiusve dolo malo id factum erit, ut poena ea teneatur quae est legis Corneliae de sicariis. Sed et mater, quae filium filiamve occiderit, eius legis poena adficitur, et avus, qui nepotem occiderit: et praeterea qui emit venenum ut patri daret, quamvis non potuerit dare.*

Az alanyi elemek körében immár a bűnösség kérdésére rátérve kiemelendő, hogy főszabály szerint a bűncselekményeket még a klasszikus korban is csak szándékosan lehetett elkövetni,²⁶ a gondatlanság csupán kivételképpen, meghatározott esetekben nyert jogi relevanciát.²⁷ Mindazonáltal – amint a római jogtudomány a magánjog területén is fokozatosan eljutott az objektív helytállási kötelezettségtől a vétkességi alapú felelősségi kategóriák megalkotásáig²⁸ úgy – a büntetőjogban is jól megfigyelhető a fejlődés a bűnösségi szankciórendszer egyre teljesebb kialakításának irányába. A szándékosságon belül – enyhe tartalmi eltérésekkel – már az antik Rómában is megkülönböztették a modern dogmatikában az egyenes, illetve eshetőleg szándék fogalmaival jelölt kategóriákat. Ha az elkövető nemcsak magát a cselekményt, hanem az annak folytán bekövetkező jogellenes eredményt is látta és akarta, akkor ezt *dolus directus*nak minősítették, ha pedig csupán magát a cselekvést kívánta, és szándékában nem volt kifejezett bűnös eredményre irányuló akarat, akkor ezt *dolus eventualis*nek tekintették.²⁹ Emellett bizonyos tényállásoknál *dolus*nak, közelebről *fraus*nak minősült az a szándék is, amikor a társadalmi normával ellentétes magatartást azért választotta az elkövető, mert tudatában volt annak, hogy a jogszabályt nem közvetlenül sérti meg, hanem „csupán” megkerüli, tehát csalárd módon jár el.³⁰ Forrásainkban a juristák a *dolus* értékelésénél differenciáltak továbbá az előre megfontolt és az erős felindulás hatása alatt kialakult szándék

²⁶ Ez a legtöbb bűncselekménynél (pl. lopásnál, vesztegetésnél, házasságtörésnél vagy az erőszakos bűncselekményeknél, mint rablás, nőrablás, erőszakos közöszlés, közösség elleni erőszak, magánszemélyek elleni erőszak) magából az elkövetési magatartásból következik. Ahogy Paulus találóan megfogalmazza: hogy mi a szándékosság, azt a cselekményből tudjuk meg. Ld. Paulus D. 44, 4, 1, 2 (*libro 71 ad edictum*): *Sed an dolo quid factum sit, ex facto intellegitur*. Vö. Molnár I.: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom... 582. o.

²⁷ Így mindenekelőtt az emberöléssel kapcsolatban – *aberratio ictus*ként – pl. a vadászat közben gondatlanságból a vad helyett egy ember halálát okozva: Marcianus D. 48, 19, 11, 2 (*libro 2 de publicis iudicis*): *...cum in venando telum in feram missum hominem interfecit*. Büntetendő volt továbbá – a *luxuriához*, illetve a *dolushoz* közelítő nagyfokú gondatlanságból (*culpa lata*) fakadó tűzvészokozás is: Marcianus (*libro 14 institutionum*): *Si fortuito incendium factum sit, venia indiget, nisi tam lata culpa fuit, ut luxuria aut dolo sit proxima*. Végül, egyes katonai bűncselekményeknél is büntetni rendelték a gondatlan elkövetést. Így pl. a katonák által őrzött foglyok szökése miatt az örök felelőssége hanyagságuk esetén is fennállt. Ld. Callistratus D. 48, 3, 12 pr. (*libro 5 de cognitionibus*): *Milites si amiserint custodias, ipsi in periculum deducuntur. Nam divus Hadrianus Statilio Secundo legato rescripsit, quotiens custodia militibus evaserit, exquiri oportere, utrum nimia neglegentia militum evaserit an casu, et utrum unus ex pluribus an una plures, et ita demum adficiendos supplicio milites, quibus custodiae evaserint, si culpa eorum nimia deprehendatur: alioquin pro modo culpa in eos statuendum. Salvio quoque legato Aquitaniae idem princeps rescripsit in eum, qui custodiam dimisit aut ita sciens habuit, ut possit custodia evadere, animadvertendum: si tamen per vinum aut desidiam custodis id evenerit, castigandum eum et in deteriorem militiam dari: si vero fortuito amiserit, nihil in eum statuendum*.

²⁸ Vö. Marton Géza: A polgári jogi felelősség. TRIORG Kft., Budapest 1993. 36-52. o. A római magánjog felelősségi rendszerének monografikus feldolgozását a hazai szakirodalomból ld. Molnár Imre: A római magánjog felelősségi rendje. JATEPress, Szeged 1994. 252 o.

²⁹ Zlinszky J.: i. m. 38. o.

³⁰ Nótári T.: i. m. 288. o.

között is,³¹ sőt, már a klasszikus korban ismert volt a szándékon túli eredményű bűncselekmények – a mai büntetőjog-dogmatika egyik igen fontos alapfogalmának számító – kategóriája is.³² Az ilyen – a modern terminológiából kölcsönzött kifejezéssel ún. praeterintencionális – bűncselekményeknél (tipikus példája a halált okozó testi sértés)³³ az elkövető a szándékos magatartásával olyan eredményt is előidéz, melynél csak gondatlanság terheli.³⁴ Mindebből az is ered, hogy nem vonható felelősségre olyan következmények miatt, amelyekre a bűnössége semmiféle formában nem terjedt ki.³⁵ Ami a gondatlan elkövetési eseteket illeti, meg kell jegyeznünk, hogy míg a magánjogban a gondatlanság (*culpa*) vétkességi alakzata a maga árnyalt, cizellált formájában már a preklasszikus-klasszikus kor fordulójára kialakul,³⁶ a büntetőjogi forrásainkban – a *casus* fogalma alatt – igen gyakran összerosódtak³⁷ a szándékon kívüli cselekmények, így a véletlen esetek mellett ideértve a gondatlan magatartásokat is.³⁸ Hangsúlyozandó továbbá, hogy a büntetőjogi felelősségre vonáshoz szükséges gondatlanság eleinte csak a magánüldözés alá eső bűncselekményeknél jön figyelembe és – a köztársaság időszakának végéig mindenképpen – tevőleges magatartásban kellett megjelennie (*culpa in faciendo*).³⁹ A mulasztásban megnyilvánuló gondatlanság (*culpa*

³¹ Így pl. Marcianus D. 48, 19, 11, 2 (*libro 2 de publicis iudicis*): *Delinquitur autem aut proposito aut impetu aut casu...* Vö. C. Gioffredi: i. m. 75-76. o.

³² Vö. Földi A. – Hamza G.: i. m. 580. o.

³³ Ld. pl. a halált okozó, emberölésnél enyhébben büntetendő verekedés esetét: Marcianus D. 48, 8, 1, 3 (*libro 14 institutionum*): *...Leniendam poenam eius, qui in rixa casu magis quam voluntate homicidium admisit.*

³⁴ A kizárólag vegyes bűnösséggel elkövethető, ún. szándékon túli eredményű (praeterintencionális) bűncselekmények modern büntetőjogi kategóriájáról ld. Balogh Á. et al.: i. m. 118-119. o.

³⁵ Az eredményért, mint a bűncselekmény minősítő körülményéért való felelősséggel összefüggésben rögzíti mindezt a hatályos magyar Büntető Törvénykönyv is. Ld. Btk. 9. § Az eredményhez, mint a bűncselekmény minősítő körülményéhez fűzött súlyosabb jogkövetkezmények akkor alkalmazhatóak, ha az elkövetőt az eredmény tekintetében legalább gondatlanság terheli.

³⁶ A klasszikus korra kialakult, rendkívül cizellált culpa-fogalomról az újabb irodalomból ld. Hans Ankum: *La responsabilità contrattuale nel diritto romano classico e nel diritto giustiniano*. In: *Diritto romano e terzo millennio. Radici e prospettive dell'esperienza giuridica contemporanea. Relazioni del Convegno internazionale di Diritto romano – Copanello 3-7 giugno 2000* (a cura di: Francesco Milazzo). Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 2004. 143-152. o.

³⁷ Vö. Andreas Wacke: *Fahrlässige Vergehen im Römischen Strafrecht*. *Revue internationale des droits de l'antiquité* 1979/26. sz. 544. o.

³⁸ Ld. pl. a fentebb már hivatkozott Marcianus-fragmentumot, ahol a jogtudós konkrét példákat is hoz az előre megfontolt és az erős felindulásból kialakult szándékkal elkövetettek mellett a „véletlenül” (*casu*) bekövetkezett bűncselekményekre is. Marcianus D. 48, 19, 11, 2 (*libro 2 de publicis iudicis*): *Delinquitur autem aut proposito aut impetu aut casu. Proposito delinquent latrones, qui factionem habent: impetu autem, cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum venitur: casu vero, cum in venando telum in feram missum hominem interfecit.* A szöveg szerint tehát előre megfontolt szándékkal azok a latrok cselekszenek, akik az út szélén lesben állva megölik és kifosztják az arra járókat; erős felindulásban elkövetett szándékos magatartást tanúsítanak azok, akik részegségükben fegyvert fognak vagy tettelegességre ragadtatják el magukat; míg véletlenül követ el bűncselekményt az, aki vadászat közben a vadra dobott dárdájával egy ember halálát okozza – ez utóbbi esetben, amint azt korábban (ld. 27. jegyzet) már említettük, valójában a gondatlan elkövetésre utal Marcianus.

³⁹ Ld. a *delictumok* közül a dologrongálást (*damnum iniuria datum*), amelynél az ugyan kizárólag tevőleges magatartásban megnyilvánuló (*culpa in faciendo*), de már legenyhébb fokú gondatlanság (*culpa levissima*) is

in non faciendo, ill. *culpa in omittendo*) csak a későbbi jogban,⁴⁰ és ott is csupán meghatározott esetekben – főként a már említett szándékos tettesi magatartáshoz járuló részesi cselekményeknél⁴¹ – válik büntetendővé.⁴²

Összességében elmondható, hogy amennyiben az elkövető szándékosan, vagy egyes tényállásoknál kivételképpen gondatlanul⁴³ követte el a büntetőjogi rendelkezésben meghatározott cselekményt, akkor magatartása bűnösnek minősült és büntetést vont maga után.⁴⁴ Forrásszövegeinkből világosan kirajzolódik tehát, hogy a bűnösséget⁴⁵ már Rómában is a bűncselekmény fogalmi elemének tartották,⁴⁶ érvényesült tehát a *nullum crimen sine culpa*, azaz bűnösség nélkül nincs bűncselekmény elve.⁴⁷

megalapozta az elkövető felelősségre vonását (ún. *culpa Aquiliana*). Ld. Ulpianus D. 9, 2, 44 pr. (*libro 42 ad Sabinum*): *In lege Aquilia et levissima culpa venit. A damnum iniuria datum* tényállásához, illetve a *culpa Aquilianának* a deliktuális jogban egyedülálló vétkességi alakzatához a szakirodalomból ld. Dieter Nörr: *Texte zur „lex Aquilia“*. In: *Iuris Professio, Festgabe für Max Kaser zum 80. Geburtstag* (Hg. Hans-Peter Benöhr – Karl Hackl – Rolf Knütel). Böhlau, Wien – Köln – Graz 1986. 211-220. o.; Herbert Hausmaninger: *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*. Manz, Wien 1996⁵. 156 o.; Alessandro Corbino: *Il danno qualificato e la 'lex Aquilia'*. Cedam, Padova 2008². 228 o.; Tammo Wallinga: *„Actio legis Aquiliae – Buße oder Schadenersatz? In: Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag* (Hg. Holger Altmeppen – Ingo Reichard – Martin Josef Schermaier). C. F. Müller, Heidelberg 2009. 1385-1400. o.

⁴⁰ Evelyn Höbenreich: *Überlegungen zur Verfolgung unbeabsichtigter Tötungen von Sulla bis Hadrian*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung 1990/107. sz. 287-313. o. a források vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy a *crimenek* vonatkozásában Hadrianus működésének köszönhető a gondatlan magatartások – a bírói mérlegelésnek egyébként meglehetősen tág teret engedő – szankcionálása.

⁴¹ Ld. pl. a pénzhamisítással összefüggésben Ulpianus D. 48, 10, 9 pr.-1 (*libro 8 de officio proconsulis*): *Lege Cornelia cavetur, ut, qui in aurum vitii quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos flaverit, falsi crimine teneri. I. Eadem poena adficitur etiam is qui, cum prohibere tale quid posset, non prohibuit*. A jogtudós a *lex Cornelia* azon rendelkezését idézi, amely szerint hamisítás miatt kell felelősségre vonni azt, aki az aranyat bármivel ötvözi, vagy hamis ezüstöt állít elő. Kiemeli továbbá, hogy a cselekvővel azonos büntetés alá esik az is, aki meg tudta volna akadályozni a bűncselekményt, de nem tette.

⁴² Vö. Zlinszky J.: i. m. 38-39. o

⁴³ Mindez összhangban van a hatályos Büntető Törvénykönyvünkben található bűncselekmény-fogalommal, melynél a főszabály úgyszintén a szándékos elkövetés. Ld. Btk. 4. § (1) Bűncselekmény az a szándékosan vagy - ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli - gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.

⁴⁴ A bűnösség fokának mindazonáltal a büntetés kiszabásakor meghatározó jelentősége volt. Konkrét esetpéldával ld. A. Wacke: *Fahrlässige Vergehen...* 525-530. o. A büntetés kiszabásakor irányadó szempontokra általában ld. Sály P.: *Előadások...* 54-63. o.

⁴⁵ A *delictumok*nál nyilvánvalóan helyesebb vétkességről beszélni. Részleteiben, alapos forrás-exegézissel és további irodalommal ld. Molnár Imre: *Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica* 2007/69. sz. [Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára]. 522-534. o. A bűnösség fogalmához a modern büntetőjog-dogmatikában és a magyar tudományos irodalomban áttekintően ld. Görgényi I. et al.: i. m. 134-138. o.

⁴⁶ Az egyes fogalmi elemekről részletesen a hazai irodalomból ld. Molnár I.: *Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom...* 565-589. o.

⁴⁷ Ahogy számos más modern büntető anyagi, illetve eljárásjogi alapelv római jogi előképét megtaláljuk antik forrásszövegeinkben. Erről áttekintően ld. Molnár Imre: *Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek római jogi előzményei*. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica* 1996/48. sz. [Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére]. 167-181. o.

A bűncselekmények tárgyi oldalával összefüggésben feltétlenül említést kell tennünk arról, hogy már a klasszikus korban felvetik a jogtudósok az elkövetési magatartás és a jogellenes eredmény közti okozati összefüggés kérdéskörét is.⁴⁸ Ha az elméleti fejtegetésektől tartózkodtak is, de – az adott jogeset konkrét megoldására törekedve – természetesen vizsgálták a kauzalitás problematikáját.⁴⁹ Ami az esetleges tárgyi elemeket illeti, számos forrásszövegünk igazolja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak egyes bűncselekményeknél – például a lopás (*furtum*) tényállásánál⁵⁰ – az elkövetés helyének, idejének, eszközének és módjának.⁵¹

Általában csak a *consummata iniuriát* szankcionálták, azaz a római jogban a bűncselekmény eredetileg a véghezvitt és befejezett jogsértést (*significat rem perfectam et consummatam iniuriam*) jelentette.⁵² Ez azonban az eredmény vonatkozásában már nem volt követelmény, a cselekmény így befejezettnek számított akkor is, ha annak következménye nem állt/nem állhatott be. Ekképpen volt büntetendő például a lopás közben tetten ért tolvaj, akkor is, ha nem tudta elvinni a zsákmányt, vagy a meghiúsult merénylet tettese.⁵³

A modern stádiumtan előképeként különböztettek tehát a befejezett bűncselekmény és annak kísérlete között is, igaz, utóbbi szankcionálása csak később jelenik meg, s általában enyhébb elbírálású.⁵⁴ Cicero egyik védőbeszédében, a *Pro Milonéban* még azt mondja, hogy nem büntethető az, aki a cselekményt nem fejezte be, mert nem az emberi elhatározást bünteti

⁴⁸ A kauzalitás kérdéséhez általában a római jogban ld. Dieter Nörr: Kausalitätsprobleme im klassischen römischen Recht: ein theoretischer Versuch Labeo. In: Festschrift für Franz Wieacker zum 70. Geburtstag (Hg. Okko Behrends – Malte Diefelhorst – Hermann Lange – Detlef Liebs – Joseph G. Wolf – Christian Wollschläger). Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1978. 115-144. o. Vö. továbbá Dieter Nörr: Causa mortis. Auf den Spuren einer Redewendung. Ch. Beck, München 1986. 238 o. különösen 122. és 206-207. o.

⁴⁹ Ezért talán túl szigorú Molnár Imre: A jogellenesség és vétkekesség kérdése a római jogban. Studia Iuridica auctoritate Universitatis Pécs 1996/123. sz. [Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére]. 19. o. megállapítása, miszerint: „A római jogtudomány nem foglalkozott továbbá az okozatosság kérdésével sem. A kauzalitás kérdése is elméleti fejtegetés, ami nem volt a római jogászok kenyere.” Ugyanakkor megjegyzi: „A keletkezett kárnak okai voltak, ezeket az okokat vizsgálják amikor valakinek a magatartását jogellenesnek, illetve vétkesnek minősítik.”

⁵⁰ Már a kezdeti időkben is. Ld. Gaius D. 47, 2, 55, 2 (*libro 13 ad edictum provinciale*): *Furem interdium deprehensum non aliter occidere lex duodecim tabularum permisit, quam si telo se defendat. Teli autem appellatione et ferrum et fustis et lapis et denique omne, quod nocendi causa habetur, significatur.* A gausi fragmentum szerint már a XII táblás törvény is elrendelte, hogy azt a tolvajt, akit éjszaka tetten értek – vagy ugyan nappal érték tetten, de fegyverrel védekezett – bárki szabadon megölhette. A törvény ehelyütt azt is meghatározza, mit minősít fegyvernek: ilyen a kard, a buzogány, a kő és tulajdonképpen minden, ami alkalmas személyi sérülés okozására. Tehát az éjszaka történő vagy fegyverrel védekező elkövetést, mint esetleges tényállási elemeket, a lopás „minősített esetének” tekintették.

⁵¹ A tárgyi elemekhez részletesen, számos forráspéldával ld. Molnár Imre: Tényálladék az ókori Róma büntetőjogában. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Iuridica et Politica 1999/55 sz. [Emlékkönyv Dr. Veres József egyetemi tanár 70. születésnapjának tiszteletére]. 203-204. o.

⁵² Zlinszky J. i. m. 39. o.

⁵³ Zlinszky J. i. m. 39. o.

⁵⁴ Vö. C. Gioffredi: i. m. 95. és köv. o.; C. Ferrini: i. m. 241. és köv. o.; Zlinszky J.: i. m. 39. o.

a törvény, hanem a dolgok eredményét.⁵⁵ Ezzel szemben már Hadrianus császár is úgy rendelkezett, hogy a bűncselekmény értékelésekor a szándékot kell figyelembe venni, nem pedig az eredményt.⁵⁶ előírta, hogy aki embert ölt, de nem ölési szándékkal tette, az felmenthető, ellenben, ha valaki emberölési szándékkal a sértettet csak megsebesítette, emberölésért kell elítélni.⁵⁷ A posztklasszikus korban Arcadius és Honorius *constitutio*ja általános érvénnyel mondja ki a szabályt: a cselekményre irányuló szándék ugyanúgy büntetendő, mint maga a cselekmény.⁵⁸ A kísérletet tehát a befejezett bűncselekménnyel azonos módon szankcionálta a rendelkezés,⁵⁹ így majd' kétezer év távlatából is megfelel a napjainkban hatályos Büntető Törvénykönyvbe⁶⁰ foglalt főszabálynak, miszerint a kísérletre a befejezett bűncselekmény büntetési tételét kell alkalmazni.⁶¹

Az előkészületnek minősíthető cselekmények büntethetősége forrásainkban kifejezetten ugyan nem jelenik meg, de már az antik Rómában is találunk ún. *delictum sui generis*t, azaz befejezett bűncselekményként értékelt, önállóan büntetendővé nyilvánított előkészületi cselekményt. Az ie. 81-ben keletkezett *lex Cornelia de sicariis et veneficis*⁶² egyebek mellett⁶³ büntetni rendelte az ún. mérgekeverés (*veneficium*) tényállását, tehát azt, aki emberölés céljából mérget készít, elad, vagy magánál tart, illetve azt is, aki ugyanezen céllal nyilvános helyen tart magánál vagy ad el mérget.⁶⁴ A felsorolt elkövetési magatartások mind az emberölés előkészületi cselekményeinek minősülnek. A szabályozásból kitűnik az a modern

⁵⁵ A Titus Annius Milo perében elhangzott védőbeszédéről részleteiben ld. *Nótári Tamás*: Tényálláskezelés és szóközi taktika Cicero védőbeszédeiben. Lectum Kiadó, Szeged 2010. 147-170. o.

⁵⁶ Amint azt Callistratusnál olvashatjuk: Call. D. 48, 8, 14 (*libro 6 de cognitionibus*): *Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: In maleficiis voluntas spectatur, non exitus.*

⁵⁷ A császár rendelkezése Marcianus tolmácsolásában: Marcianus D. 48, 8, 1, 3 (*libro 14 institutionum*): *Divus Hadrianus rescripsit eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum...*

⁵⁸ CTh. 9, 26, 1 (Impp. Arcadius et Honorius aa. ad Caesarium praefectum praetorio): *Si quis ad illustrem palatii nostri ambierit dignitatem atque ad eos honores ascendere ambitione temptaverit, qui non nisi probatis nobis viris nostro iudicio deferuntur, cuiuslibet ille sit loci ordinis dignitatis, amissis bonis et fisco nostro protinus vindicatis deportationis multetur exilio. Neque aliud inter coeptum ambitum atque perfectum esse arbitretur, cum pari sorte leges scelus quam sceleris puniant voluntatem. Dat. XIII kal. mar. Constantinopoli Caesario et Attico cons. [a. 397].*

⁵⁹ Vö. *Molnár Imre*: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom... 579. o.; *B. Santalucia*: *Diritto e processo penale*... 146. és 209-210. o.

⁶⁰ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, a továbbiakban Btk.

⁶¹ Btk. 10. § (2) *A kísérletre a befejezett bűncselekmény büntetési tételét kell alkalmazni.*

⁶² Sulla egyik legjelentősebb – a gyilkosokról és mérgekeverőkről szóló – törvényéről ld. *Sáry Pál*: *A lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Series Juridica et Politica 2001/19. sz. 301-325. o.

⁶³ Ld. *Nótári T.*: *Római jog*... 313-314. o.

⁶⁴ Marcianus D. 48, 8, 3 pr.-1 (*libro 14 institutionum*): *Eiusdem legis Corneliae de sicariis et veneficis capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit vel vendiderit vel habuerit, plectitur. 1. Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa habuerit.*

dogmatikában kidolgozott elv is, miszerint az előkészület mindig célzatos magatartás, tehát csak egyenes szándékkal (*dolus directus*) lehet megvalósítani.⁶⁵

III. Összegzés

A fenti vázlatos példákából is kitűnik, hogy a romanisztikai kutatások középpontjában álló magánjogi kérdések mellett éppúgy indokolt és tanulságos lehet a római büntetőjog fogalmi apparátusának, egyes részterületeinek a vizsgálata is. A tanulmányban – elsősorban a modern dogmatika szerinti általános törvényi tényállás szubjektív és objektív alapelemei mentén haladva – citált kérdéskörök természetesen nem fedik le maradéktalanul a római büntetőjog „általános tanait”, hiszen szigorúan a büntető anyagi jog keretein belül maradván is további kutatás tárgyául szolgálhat a büntetőjogi alapelvek római jogi előzményeinek feltárása éppúgy, mint a *ius criminale Romanum* személyi és tárgyi hatályának kérdése, a római bűncselekmény-fogalom meghatározása, továbbá a büntethetőségi akadályok katalógusának összeállítása, nem utolsósorban pedig a római büntetőjog szankciótanának, a büntetések jogalapjának, céljának és a büntetékiszabáskor irányadó szempontoknak a mélyreható elemzése is.

Ha el is kell ismernünk tehát, hogy a római jogtudomány teljesítménye a büntetőjog területén elmarad a magánjoghoz képest, e különbség elsősorban mennyiségi⁶⁶ és nem minőségi mutatókkal mérhető.⁶⁷ Hiszen a jurisperitusok éppúgy tartózkodtak az általános érvényű definícióktól, elvi fejtegetésektől a *ius privatum*, mint a *ius criminale* területén.⁶⁸ Ahogy a római jog egészéről is elmondható, hogy az elsősorban az eljárásjogon alapult, a jogtudósi döntések is esetjog (*case-law*) jelleget hordoztak, és az ezekből levont következtetések, elvonatkoztatott szabályok inkább kivételnek számítottak.⁶⁹

⁶⁵ Vö. Balogh Á. et al.: i. m. 182. o.

⁶⁶ Ebből a szempontból elég csak a jusztinánuszi kodifikáció törvénytömeire (*Codex, Digesta, Institutiones*) tekintenünk, hiszen a nagyjából 1000 oldalnyi anyagból csupán kb. 70 oldal foglalkozik büntetőjogi – köztük jórészt magánbűnelkövetéseket érintő – kérdésekkel. A *Digesta* 50. kötetéből pedig szorosán véve csak kettő – a teljes terjedelemtől mintegy 7 %-át kitevő 47. és a 48. *liber* – tartalmaz büntetőjogi tárgyú fragmentumokat. Vö. Molnár I.: Büntető- és büntetőeljárásjogi alapelvek... 168. o.

⁶⁷ Zlinszky J.: i. m. 154. o.: „A modern büntetőjog megértéséhez nem oktalán dolog a történeti gyökereket a római büntetőjogban éppúgy általánosan vizsgálni, mint amennyire érdemes ezt a civiljogban tenni.”

⁶⁸ Amint arra Iavolenus is felhívja a figyelmet, nem veszélytelen vállalkozás a jogban fogalom-meghatározásokat kidolgozni, mivel a való életben előforduló esetek sokféleségével szemben ezek az elvont definíciók könnyen csődöt mondhatnak. Egy ellenpélda ugyanis bármelyik érvényét könnyen leronthatja. Ld. Iavolenus D. 50, 17, 202 (*libro 11 epistularum*): *Omnis definitio in iure civili periculosa est; parum est enim, ut non subverti potest.*

⁶⁹ A római jog alapvetően esetjogi, kazuisztikus jellegén nem változtat az sem, hogy a jogtudósok már a köztársaság korától számos ún. regulát fogalmaztak meg eseti döntéseik általánosításaként. E jogi vezérelveknél ugyanis mindössze annyiban van érvényük, amennyiben helyesen foglalják össze az alapul szolgáló kazuisztikát.

Bár forrásszövegeinkből éppen ezért jellemzően hiányoznak a jogi tényállások jelölésére szolgáló elvont fogalmak, pontos distinkciók, talán mégsem tekinthető öncélúnak az a szándék, hogy e töredékeket kazuisztikus illusztrációként felhasználva mutassuk be az antik juristák büntetőjogi gondolkodásmódját, sőt, a megállapításaikat absztrahálva – akár a modern büntetőjog-dogmatika alapfogalmaival összevetve – jussunk el olyan általános elméleti következtetésekkig, melyek segítségével átfogóan és szisztematikusan tárható fel a római büntetőjog „általános része”.

Ahogy a remekjogász fogalmaz: Paulus D. 50, 17, 1 (*libro 16 ad Plautium*): *Non ex regula ius sumatur, sed ex iure, quod est, regula fiat.*